

XITOIY XALQ RESPUBLIKASINING JSTGA A'ZO BO'LISHI VA UNING XIZMATLAR SOHASI RIVOJIGA TA'SIRI

Davlatyarova Nilufar Toxirovna

Annotatsiya:

2001 yilda Xitoyning Jahon savdo tashkilotiga (JST) a'zo bo'lishi jahon iqtisodiyotida muhim burilish yasadi. Ushbu maqola Xitoyning JSTga a'zo bo'lishi uning xizmatlar sohasi rivojlanishiga chuqur ta'sirini o'rganadi. Biz Xitoyning JST majburiyatlari natijasida boshlangan siyosat va islohotlarni ko'rib chiqamiz va xizmatlar sohasi evolyutsiyasini baholaymiz. Ushbu maqola paydo bo'lgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni tahlil qilib, Xitoyning xizmat ko'rsatish sanoatining xalqaro savdo doirasidagi o'zgarishi haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar:

Xitoy, Jahon savdo tashkiloti, xizmatlar sohasi, iqtisodiy rivojlanish, savdoni erkinlashtirish, JST majburiyatlari.

1978-yilda Xitoy o'z iqtisodiyotini ochish va isloh qilishni boshlaganidan beri YaIM o'sishi yiliga o'rtacha 9% dan oshdi va 800 milliondan ortiq kishi qashshoqlikdan qutuldi. Xuddi shu davrda sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa xizmatlardan foydalanish borasida ham sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi. Xitoy hozirda yuqori o'rta daromadli mamlakatdir. 2022-yil holatiga ko'ra Xitoy YaIMining 7,3%ida qishloq xo'jaligi, 39,9 % ida qishloq xo'jaligi va 52,8% ida xizmatlar sohasi yotadi. YaIMining umumiy qiymati esa 18 trillion AQSH dollariga teng bo'lgan, jon boshiga YaIM esa 12 814 AQSH dollaridan to'g'ri keladi. Ma'lumot uchun, AQShning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan iqtisodiy mahsuloti 2022 yilda Xitoyga qaraganda deyarli olti baravar ko'p edi. Shu sababdan, Xitoy hanuzgacha rivojlanayotgan mamlakatlar qatorida hisoblanadi.

Xitoy 1947-yildagi Tariflar va Savdo bo'yicha Bosh Bitimning (GATT) dastlabki shartnoma tarafdorlaridan biri bo'lgan. 1949-yildagi inqilob va Tayvandagi siyosiy vaziyat tufayli u a'zo bo'lishdan chetlatiladi. 1986-yilda Xitoy GATTga shartnoma tuzuvchisi sifatidagi maqomini tiklash uchun ariza topshirdi va muzokaralar boshlandi. 15 yildan ortiq davom etgan muzokaralardan so'ng, Xitoy yana Jahon Savdo Tashkilotiga (JST)a'zo bo'ldi va uning 2001- yilning dekabr oyida 143-a'zosiga aylandi va aynan shu bosqichga yetib kelguncha Xitoyda ushbu ishlar amalga oshirildi :

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

15 yillik muzokaralar;
 Ishchi guruhning 38 ta uchrashuvi;
 44 ta ikki tomonlama bozorga kirish kelishuvi;
 Xitoyning JST majburiyatlari uchun 750 sahifali huquqiy hujjat;
 1,3 milliard dan ortiq ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida ko'p tomonlama savdo tizimiga kirishdi.

2.2.1-jadval.

Xitoy va Tayvanning JSTga a'zo bo'lish bosqichlari¹

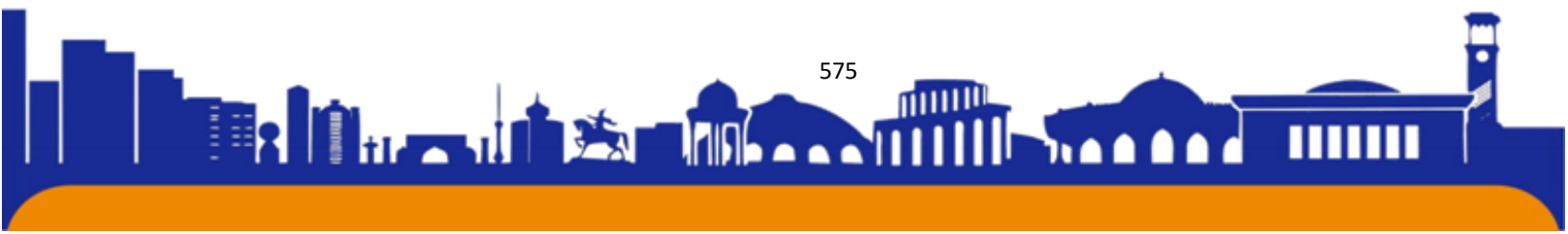
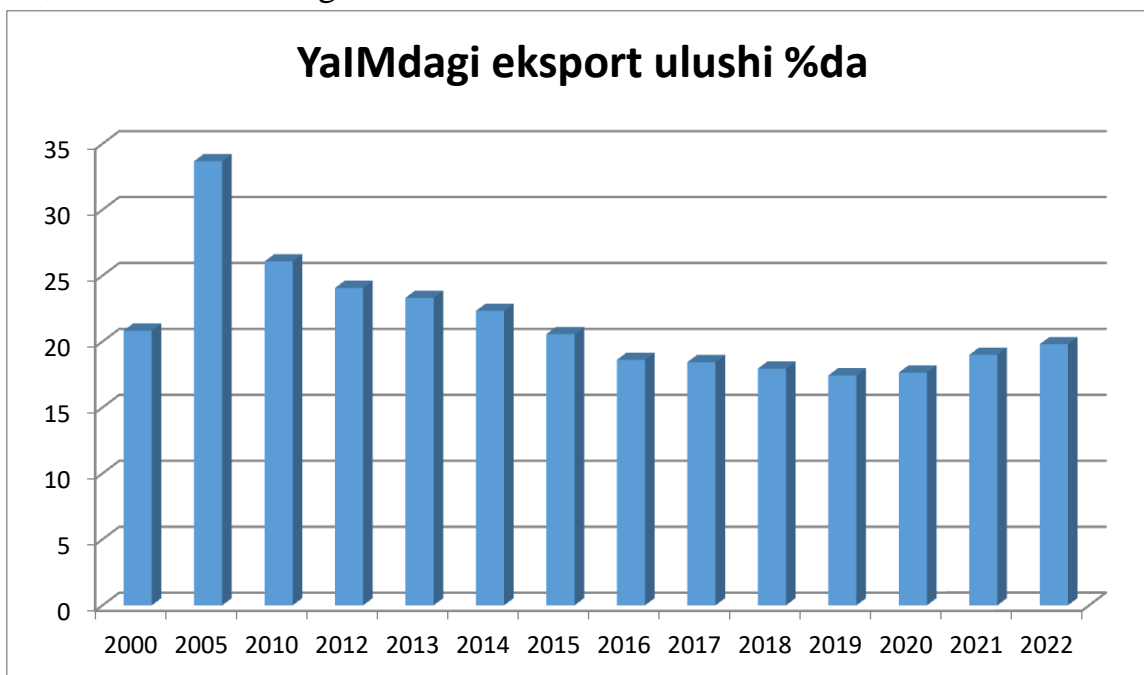
	Xitoy	Tayvan
1947-yil 30-oktabr		Xitoy Respublikasi GATTning yaratilishining so'nggi Jeneva aktini imzolaydi
1948-yil 21-may		GATTning asoschi a'zolaridan biri bo'ladi
1949-yil 1-oktabr	XXR tiklanadi	
1958-yil		GATTdan chiqib ketadi
1965-yil 16-mart		Kuzatuvchisi bo'ladi
1971-yil 25-oktabr	BMTni Xitoyni tan olish rezolyutsiyasini qabul qiladi	
1971-yil 19-noyabr		Kuzatuvchi maqomini yo'qotadi
1986-yil	Qo'shilish uchun ariza beradi	
1990-yil		Qayta a'zolik uchun ariza beradi
1992-yil, sentabr		Yana kuzatuvchi bo'ladi
1995-yil, 1-yanvar	GATT JST ga aylanadi	
1995-yil 11-iyul	Kuzatuvchi	
2001-yil, 10-noyabr	Kirish ma'qullandi	
2001-yil, 11-noyabr		Kirish ma'qullandi

¹ https://www.researchgate.net/figure/Timeline-of-Chinas-and-Taiwans-accession-to-the-WTO_tbl1_30049994

2001-yil, 11-dekabr	qo'shilish yakunlandi
2002-yil, 1-yanvar	qo'shilish yakunlandi

Graham Boden o'zining “Xitoyning JSTga kirishi: iqtisodiy yutuqlar” maqolasida quyidagi fikrlarni ilgari surgan, “Xitoyning JSTga a'zo bo'lishi Xitoyliklar uchun ham jahon iqtisodiyoti uchun ham katta turtki bo'ldi. JSTga a'zolik eksport hajmining hayratlanarli darajada o'sishi, Xitoy importiga tariflarning kamayishiga olib keldi. O'sib borayotgan eksport bozori hamda investitsiyaga to'siqlarning kamayishi Xitoy kapitali ortishini ta'minlab berdi. A'zolik talablari Xitoy xalqiga buyuk savdo liberalizatsiyasini, davlat aralashuvi passiv bo'lgan tadbirkorlikni hamda xususiy sektorga katta kuch olib kirdi. Bundan tashqari, Xitoy hukumati JSTga a'zo bo'lishni Xitoy iqtisodiyoti jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi uchun noyob imkoniyat deb hisobladi. ” JST kelishuvlarining MFN bandi boshqa JST mamlakatlarida Xitoy eksportiga nisbatan kamsitishning oldini olishga yordam beradi . Tashqi bozorga kirishning kengayishi Xitoy mahsulotlari eksportining o'sishiga olib keldi. 2000-yildan 2005- yilgacha Xitoyda sof eksporti yalpi ichki mahsulotdagi ulushi sifatida 20,83% dan 33,68% gacha o'sdi .

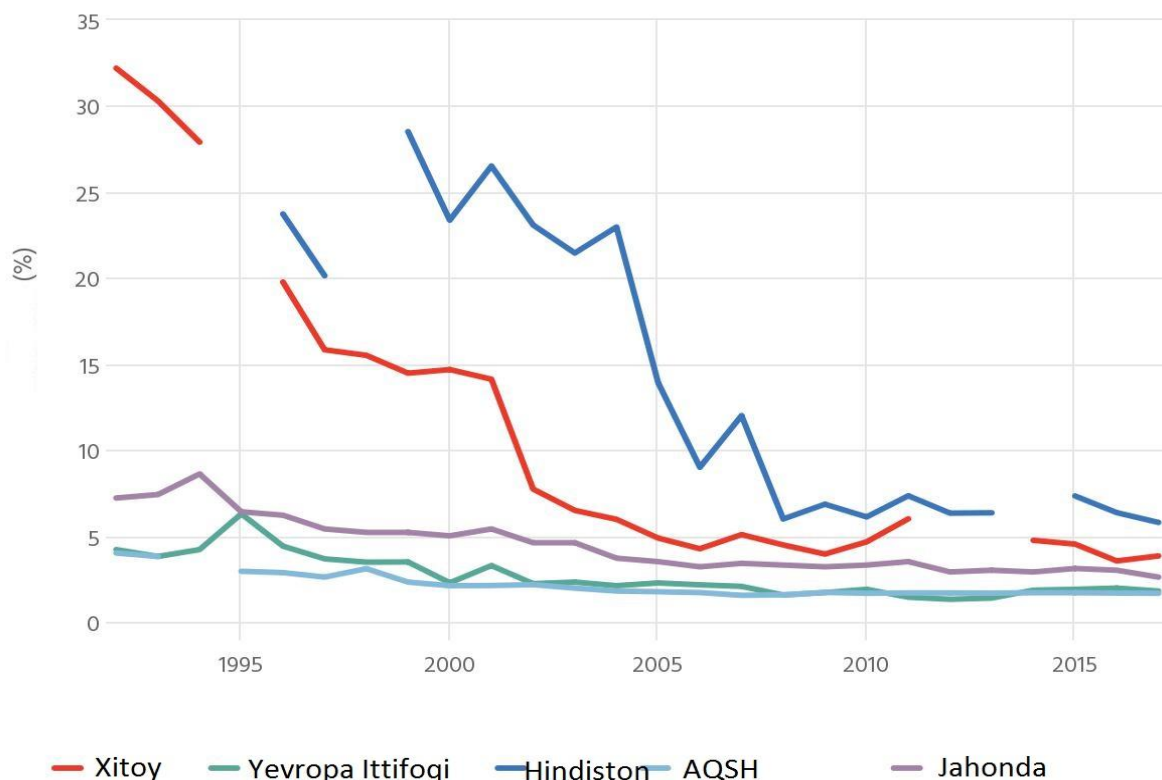

2.2.1-rasm. Xitoy eksportining yillar davomida YaImdagi ulushi %da.²

Xitoyning JSTga a'zo bo'lishi deyarli barcha JST a'zolariga butun dunyo bo'ylab potentsial iste'molchilarning deyarli 20%ini tashkil etadigan 1.3 milliarddan ortiq kishilik ulkan bozorga kirish imkoniyatini berdi. JSTning o'zi uchun Xitoyning a'zo bo'lishi juda ko'p oqibatlar va xavflarni keltirib chiqardi va bunday gigantning qo'shilishi bilan muvaffaqiyatli kurashish qobiliyatini xavf ostiga qo'ydi. Muvaffaqiyatli bo'lishiga qaramay, JSTga a'zo bo'lishning uzoq davom etgan jarayoni oson va silliq kechmadi. Xitoyning ham rivojlanayotgan, ham rivojlangan davlat ekanligi muzokaralarga to'sqinlik qildi. Xitoy hukumati muzokaralar davomida Xitoyning rivojlanayotgan davlat maqomini doimiy ravishda ta'kidlagan bo'lsa-da, G'arb davlatlari Xitoyga iqtisodiy kuch sifatida qarashdi va uning qo'shilishi o'z iqtisodiyotlariga jiddiy zarar yetkazishidan qo'rqishdi. Bu Xitoyni nihoyat 2001-yilda JSTga to'liq kirish evaziga misli ko'rilmagan shartlar va majburiyatlarni qabul qilishga olib keldi.

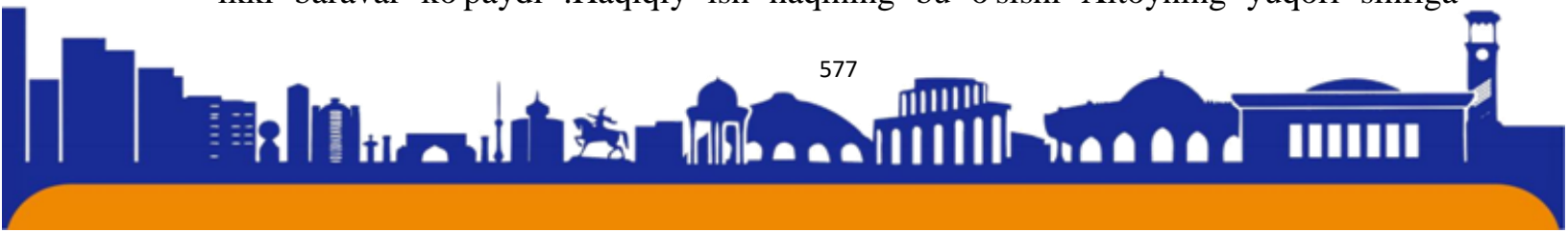
Xitoy JSTga a'zo bo'lganidan so'ng tez sur'atlar bilan savdo o'sishiga erishdi. Qisman tariflarni pasaytirish tufayli Xitoyning tovarlar savdosi 2001-yildagi 516,4 milliard dollardan 2017-yilda 4,1 trillion dollarga ko'tarildi. 1992-yilda Xitoyning o'rtacha 32,2% lik tarif stavkasi jahon bo'yicha o'rtacha 7,2 %dan ancha oshib ketdi. 2002-yilga kelib bu ko'rsatkich 7,7 %ga kamaydi. Biroq, o'shandan beri Xitoy tariflari deyarli o'zgarmadi va 2003- va 2017- yillar orasida o'rtacha 4,8% tashkil etdi (2.7-rasm).

² <https://www.statista.com/statistics/256591/share-of-chinas-exports-in-gross-domestic-product/#:~:text=China's%20share%20of%20exports%20in,24%20trillion%20yuan%20that%20year.>

2.2.2- rasm. Xitoyda umumiy tovar va xizmatlarga tarif darajasi.

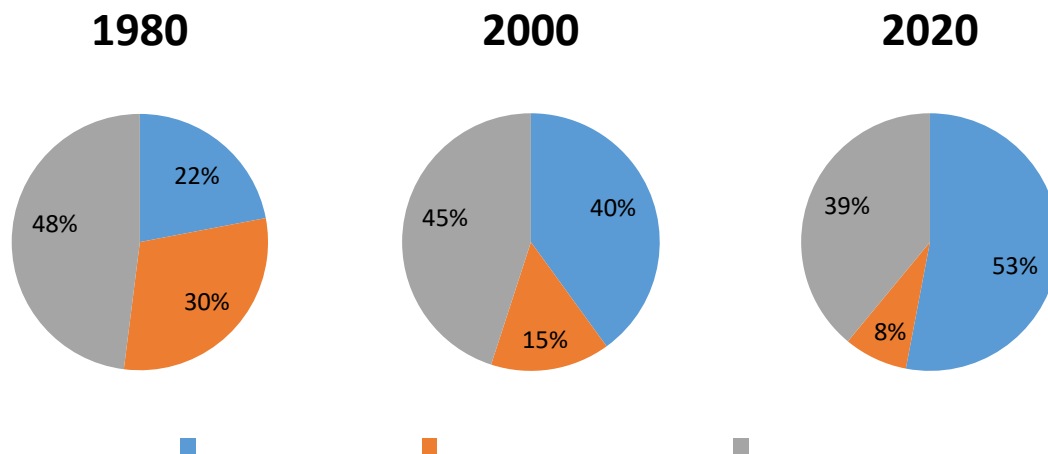
2010-yilga kelib, Xitoyning joriy hisob balansi 305 mlrd. AQSH dollari tashkil etdi (Google public ma'lumotlari, IMF). Xitoyda arzon ishchi kuchining ko'pligi tufayli Xitoyning eksporti asosan mehnat ko'p talab qiladigan ishlab chiqarish mahsulotlari bo'lgan. Ko'p mehnat talab qiladigan ishlab chiqarishga e'tibor ishchilarni birlamchi sektordan ikkilamchi sektorga o'tkazdi. Qishloq xo'jaligida band bo'lgan ishchilar ulushi 2001-yildagi 50% dan 2010 yilda 11,2% gacha kamaydi (Jahon banki, 2011). Bundan tashqari, YaIMning birlamchi sektorga to'g'ri keladigan foizi 1994-yildagi 23,5% dan 2006-yilda 11,7% gacha kamaydi. Ko'proq mehnat talab qiladigan mahsulotlar ishlab chiqarilsa, ishlab chiqarishni davom ettirish uchun ishchi kuchiga talab katta bo'ladi. Ushbu yuqori talab Xitoyda sanoat bo'yicha real ish haqining oshishiga olib keldi. 2001-yildan 2006-yilgacha sanoat bo'yicha real yillik ish haqi 2007-yildagi yuqoriga nisbatan o'rtacha 12 000 yuandandan 24 000 yuanguacha ikki baravar ko'paydi. Haqiqiy ish haqining bu o'sishi Xitoyning yuqori sinfga

tegishli emas edi. Bu, odatda, ishlab chiqarish va chakana savdo kabi past maoshli tarmoqlarni o'z ichiga oladi.

Agar Xitoy YAIMini sohalar bo'yicha ulushiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 1980-yillardagi qishloq xo'jaligi va sanoat o'rnini bosgan holda, xizmatlar Xitoyning eng yirik sektoriga aylandi va 2020-yilda mamlakat YaIMining 53% ini tashkil etdi. Xitoyning xizmat ko'rsatish sohasi ko'plab tarmoqlarni, jumladan, omborxon va transport xizmatlari, axborot xizmatlari, qimmatli qog'ozlar va boshqa investitsiya xizmatlarini o'z ichiga oladi (2.2.3 - rasm)

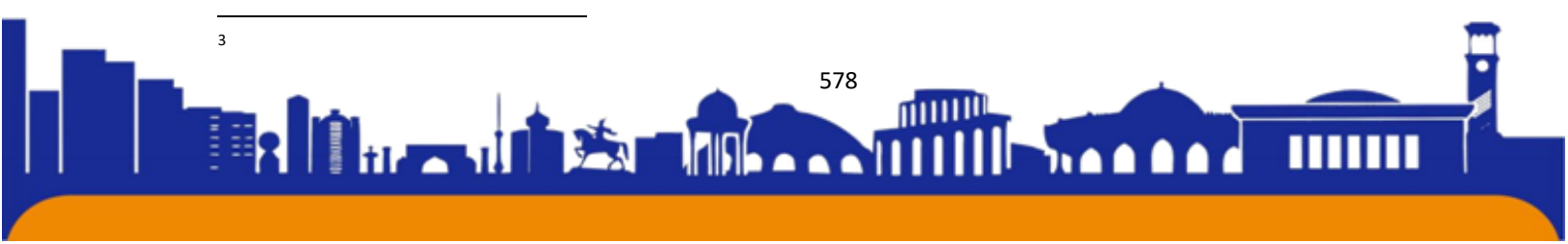
Xitoy a'zo bo'lgan kundan boshlab 7 yillik muddat ichida xizmatlar savdosini to'liq liberallashtirishni qabul qildi. JSTga qo'shilish Xitoyni xorij firmalari uchun hozirgacha juda yopiq xizmatlar bozorini deyarli to'liq ochishga majbur qildi. Aslida, Xitoy tomonidan ushbu sohada qabul qilingan majburiyatlar JSTga a'zo bo'lgan boshqa davlatlar tomonidan xizmatlarning erkin savdosi bo'yicha qabul qilingan majburiyatlardan yuqori ekanligi aytiladi, bu esa yaqin tarixdagi "liberallashtirishning eng dramatik epizodlaridan biriga" olib keldi .

2.2.3 - rasm . 40 yil ichida Xitoy YaIMidagi sohalar ulushi o'zgarishi.³

JST qoidalariga muvofiq, Xitoyda deyarli barcha xizmat turlari liberallashtirishga o'tildi: professional xizmatlar, kompyuter xizmatlari, telekommunikatsiya, qurilish va muhandislik xizmatlari, yetkazish xizmatlari, ta'lim xizmatlari, moliyaviy xizmatlar, sug'urta xizmatlari yoki transport xizmatlarining barchasi Protokolda ko'rsatib o'tilgan.

³

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

Xitoyning xizmatlar savdosi juda tez rivojlanmoqda va butun dunyo bo'ylab tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. JST statistik ma'lumotlariga ko'ra, Xitoyning xizmat ko'rsatish savdosi 2006-yilda 190 mlrd. AQSh dollaridan oshdi, bu 2001 yildagi hajmidan 2,7 baravar ko'p .(Jadval). Sektor eksporti 91,4 mlrd AQSH dollarini tashkil etib, xalqaro tijorat xizmatlari eksportining 3,3% ini tashkil etdi va JST a'zolari orasida 8-o'rinni egalladi. Uning importi 100,3 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi, bu butun dunyo bo'ylab importning 3,8% ini tashkil etdi va JST a'zolari orasida 7-o'rinni egalladi.

2.2.2-jadval.

2001-, 2003- va 2006- yillarda Xitoyning JST a'zolari orasida xizmatlar savdosi eksportchisi va importchisi sifatidagi o'rni. "Yillik foiz o'zgarishi" o'tgan yilga nisbatan o'zgarishni bildiradi.

Yil	Eksport				Import			
	Reyting	Qiymat (mlrd.AQSH dollari)	Jahonda gi ulushi	Yillik % o'zgarishi	Reyting	Qiymat (mlrd.AQSH dollari)	Jahonda gi ulushi	Yillik % o'zgarishi
2001	12	32,9	2.2	3.1	10	39.0	2.6	8.9
2003	9	46,4	2.5	18.0	8	54.9	3.1	19.0
2006	8	91,5	3.3	23.7	7	100.3	3.8	20.6

Xitoy JST ga a'zo bo'lganidan keyin quyidagilarni amalga oshirishga kelishadi:

Telekommunikatsiya sohasida Telekommunikatsiyalar bo'yicha Asosiy Kelishuvga qo'shiladi, xizmatlarga nisbatan barcha geografik cheklovlarni 5 yil ichida bekor qilishni belgilaydi va qo'shilgandan keyin 3 yil ichida barcha telekommunikatsiya xizmatlarida 49% xorijiy mulkka ruxsat berish;

Sug'urta sohasida 2 yildan 5 yilgacha geografik va xizmat ko'rsatish cheklovlarni bosqichma-bosqich bekor qilish, qo'shilish paytida hayotni sug'urtalash bo'yicha 50% va hayotdan tashqari sug'urta bo'yicha 51% iga egalik qilish (2 yil

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

ichida ikkinchisi 100% ga ko'tariladi) va qayta sug'urtalash uchun va yirik -ko'lamli tijorat risklari, qo'shilgan kundan boshlab 5 yil ichida bozorlarning to'liq ochiqqligini ta'minlash;

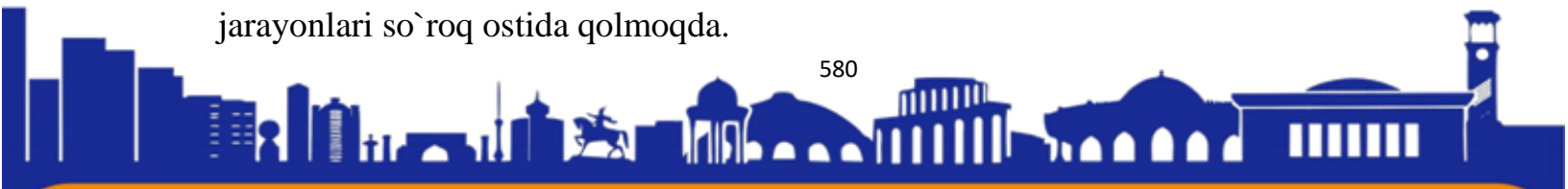
Bank sohasida xorijiy banklarga 2 yildan so'ng Xitoy korxonalarini bilan milliy valyutada, 5 yildan so'ng esa chakana savdoni amalga oshirishga ruxsat berish va bankdan tashqari kompaniyalarga qo'shilishda avtomobil moliyalashtirishni taklif qilishiga ruxsat berish;

Qimmatli qog'ozlar biznesida xorijiy firmalarga qimmatli qog'ozlar fondlarida minimal ulushlarga ega bo'lishlariga ruxsat berish, maksimal ulushlar dastlab 33% dan 3 yildan keyin 49% gacha ko'tariladi.

Tarqatish va sotishda mavjud mahalliy investitsiyalari bo'lgan xorijiy kompaniyalarga qo'shilish bo'yicha xitoylik hamkor bilan ulgurji biznesni amalga oshirishga ruxsat berish, 2003-yil yanvarigacha barcha miqdoriy va geografik cheklovlar olib tashlangan holda yirik shaharlarda xorijiy investitsiyalar chakana biznesiga kirishga ruxsat berish va xorijiy firmalarga qo'shilganidan keyin 3 yil o'tgach, import va eksport huquqlaridan to'liq foydalanish imkonini beradi.

Boshqa xizmatlarda xorijiy ko'pchilik nazorati ostida bo'lgan xorijiy firmalarga keng ko'lamli professional xizmatlarni, jumladan, buxgalteriya hisobi, soliqqa tortish va boshqaruv bo'yicha maslahatlarni ko'rsatishga ruxsat berish; xorijiy kinokompaniyalarga video va ovoz yozuvlarini tarqatish bo'yicha qo'shma korxonalar tashkil etishga ruxsat berish; va 3 yil ichida mehmonxonalariga 100% xorijiy egalik qilishga ruxsat berish.

JST a'zo davlatlar bank sektoriga ham ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Xitoyxorijiy banklar uchun juda jozibali bozor hisoblanadi. Uning katta aholisi va barqaror iqtisodiy o'sishi Xitoy moliya sektorining tez kengayishiga olib keladi. Xorijiy banklar Xitoyda mavjud bo'lgan har qanday bankka kirish va ularni boshqarishga intilishadi. Bundan farqli o'laroq, Xitoy hukumati mahalliy bank faoliyatini himoya qilishni maqsad qilgan holda, Xitoyda xorijiy banklarning faqat cheklangan aralashuvini qabul qiladi. Xitoy hukumati Xitoy faqat ma'lum xorijiy institutlarga Xitoy-xorijiy qo'shma korxonalar banklarini tashkil etishga ruxsat berish, lekin Xitoy banklarini sotib olishni cheklash majburiyatini olganligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Xitoyning xorijiy kapital ishtirokidagi mahalliy banklarida transchegaraviy qo'shilish jarayonlari so'roq ostida qolmoqda.

Eng mashhur JST bahslaridan birida Xitoy o'z bozorini Mastercard va Visa kabi xorijiy elektron to'lov xizmatlariga yetarli darajada ochmagani aniqlandi. Jahon Savdo Tashkiloti Xitoyning China Union Payni yuandagi to'lov kartalari tranzaksiyalarini kliring uchun monopolist yetkazib beruvchi qilib, JST qoidalarini buzganligini aniqladi. Qarorga muvofiq, Xitoy Davlat kengashi 2014-yilda o'z bozorlarini xorijiy to'lov xizmatlari uchun ochishini e'lon qildi, biroq Mastercard, American Express va boshqa kompaniyalar 2020-yil boshida Xitoy Xalq banki tomonidan Xitoyda bank kartalari bilan operatsiyalar tashkil etilishiga ruxsat berilgan edi.

Xulosa o'rnida, JSTga a'zo bo'lganidan so'ng mamlakat markaziy hukumat darajasida 2300 ta qonun, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va idoraviy hujjatlarni hamda mintaqaviy hukumatlar darajasida 190 000 ta yo'riqnoma va me'yoriy hujjatlarni ko'rib chiqdi va qayta ko'rib chiqdi. Ushbu qonunlar savdo, investitsiyalar va intellektual mulk huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq edi.

JSTga qo'shilganidan beri Xitoy ko'p tomonlama savdo tizimi doirasida o'z va'dalari va majburiyatlarini faol ravishda bajarib, mas'uliyatli va ishonchli kuch va rivojlanayotgan yirik iqtisodiy sub'ekt sifatida harakat qilmoqda. Tovarlar savdosida ochiqlikni kengaytirish maqsadida Xitoy import bojxona to'lovlarini sezilarli darajada kamaytirdi, notarif to'siqlarni kamaytirish va bozorga kirish va tashqi savdoning to'liq erkinligini maqsad qilib qo'ydi. Bojxona tariflarining umumiy darajasi 2001 yildagi 15,3% dan 9,8% gacha kamaydi. 2021-yil oxirida xorijiy kapital ishtirokidagi xususiy korxonalar va korporatsiyalar mamlakatning umumiy eksport va import hajmining 83,7%ini 2001-yildagi 57,5% ni tashkil etdi. Xizmatlar savdosidagi ochiqlik haqida gapirganda, Xitoy tashqi dunyoga o'z bozorini ochdi va o'z bozorlarini ko'tardi. 2010-yilda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi bo'yicha xizmat ko'rsatish sohasi birinchi marta ishlab chiqarish sanoatini ortda qoldirdi va 2021-yilda u barcha to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmining 73% ini tashkil etdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ma, L. (2016). China's Services Trade in the World: Trends and Policy Challenges. *Asian Economic Policy Review*, 11(2), 225-242.
2. Yu, M., & Chen, S. (2019). The Impact of China's WTO Accession on the World Economy. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 29-52.
3. US-China Business Council. (2021). *US-China Economic and Trade Relations: An Overview of 2020 and Outlook for 2021*. US-China Business Council.
4. Naughton, B. (2018). *The Chinese Economy: Adaptation and Growth*. MIT Press.
5. WTO. (2021). *Trade Policy Review: China*. Retrieved from <https://www.wto.org>.